

بررسی ظرفیت ها و ارزشهای اکوتوریستی منطقه سیستان

حمید اکاتی^{۱*} - نرجس اکاتی^۲

^{۱*} کارشناس ارشد مدیریت صنعتی و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد زابل

^۲ کارشناس ارشد محیط زیست و عضو هیئت علمی پژوهشکده تالاب بین المللی هامون دانشگاه زابل

چکیده

از آنجایی که بخش توریسم در کنار دیگر فعالیتهای اقتصادی از جمله کشاورزی و صنعت موجب پیشرفت عوامل فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی هر منطقه می شود، توجه به آن بسیار حائز اهمیت است. منطقه سیستان به دلیل سابقه کهن و درخشان فرهنگ و هنر و به لحاظ برخورداری از جاذبه های متعدد زیست محیطی و توریستی می تواند یکی از مراکز مهم گردشگری جنوب شرق کشور باشد. سیستان از منظر تاریخی، طبیعی و انسانی در زمره مناطق نادر و بکری است که جاذبه های فرهنگی-تاریخی ناشناخته زیاد، سابقه مدنی و اسطوره ای و پدیده های طبیعی منحصر به فرد دارد. از جاذبه های این منطقه می توان به دریاچه هامون (به عنوان بزرگترین دریاچه آب شیرین ایران)، فعالیت های ماهیگیری و قایقرانی، چاه نیمه های سیستان، آثار تاریخی شهر سوخته، دهانه غلامان، آسیاهای بادی و... اشاره داشت. در مقاله حاضر تلاش شده است که با رویکرد اسنادی و توصیفی-تحلیلی به معرفی استعدادهای توریستی منطقه سیستان، اهمیت هر یک از آنها و ضرورت حفظ و نگهداری و برنامه ریزی روی آنها می پردازد. در راستای توسعه صنعت گردشگری نیاز به یکسری اقدامات در جهت جذب توریست می باشد از قبیل ایجاد مراکز رفاهی مجهز به امکانات مناسب، اجرای برنامه های تبلیغاتی برای شناساندن جاذبه های گردشگری منطقه در سطوح ملی و منطقه ای، توسعه و تقویت شبکه های حمل و نقل هوایی و زمینی در منطقه همراه با تامین امنیت آن، جلب رضایت دولت و بخش خصوصی جهت سرمایه گذاری در منطقه به منظور بهره برداری از توان های بالقوه منطقه. انتظار می رود با برنامه ریزی و مدیریت منسجم در این بخش، افقهای روشنی در عرصه رونق اقتصادی منطقه خصوصاً "جوامع محلی و نیز پایداری این جاذبه ها در راستای اهداف توسعه پایدار ترسیم گردد.

واژه های کلیدی: اکوتوریسم، ارزشهای اکوتوریستی، جاذبه های گردشگری، سیستان

۱- مقدمه

توریسم تفریحی، شاخه دیگری از بازار بزرگ توریسم در جهان است که بنا به ملاحظات اخلاقی، اجتماعی، مذهبی و سیاسی در ایران قابلیت رشد ندارد و بسیاری از آنچه که به عنوان پیامدهای منفی توسعه توریسم از آن یاد می شود مربوط به این شاخه از توریسم است. اما اکوتوریسم ها، همچون توریسم های فرهنگی، اغلب توریست هایی هستند که در مقابل هنجارهای اجتماعی و مذهبی کشور میزبان قرار نگرفته بلکه آنها را رعایت می کنند. از نگاه دیگر، توسعه اکوتوریسم نیازمند سرمایه گذاری گسترده برای امکانات زیربنایی مثل هتل و جاده نیست. اکوتوریسم بیش از تاسیسات رفاهی و اقامتی نیاز به منابع انسانی دارد به همین دلیل شاید نیازی به جذب سرمایه گذاری های سنگین نداشته باشد در حالی که از سوی دیگر می تواند با ایجاد حجم انبوه تری از فرصت های شغلی، منافع آن را به طور مستقیم متوجه مردم بومی و اقشار تهیدست جامعه سازد. همچنین اکوتوریسم از بنیان های توسعه پایدار جوامع و راهی برای حفظ چشم اندازها و ذخایر طبیعی است. اکوتوریسم ها عموماً دارای گرایش زیست محیطی هستند و می توانند نقش موثری در پالایش آلودگی ها، حفاظت محیط زیست و تبلیغ و گسترش فرهنگ زیست محیطی در بین مردم داشته باشند. با گسترش اکوتوریسم امکانات ایجاد کاربری اقتصادی برای چشم اندازهای طبیعی و در نتیجه تامین اعتبارات لازم در جهت حفظ آنها فراهم می شود (زاهدی، ۱۳۸۵).

۳- ویژگی های جغرافیایی و اقلیمی منطقه سیستان

شهرستان زابل در طول جغرافیایی ۶۱ درجه و ۲۹ دقیقه عرض جغرافیایی ۳۱ درجه و ۱ دقیقه قرار گرفته است و با مساحت ۱۴۲۵۲ کیلومتر مربع (۸/۱ درصد وسعت استان) و از نظر موقعیت در منتهی الیه شمالی استان واقع گردیده و از شمال با استان خراسان جنوبی، از غرب با استان کرمان، از جنوب با شهرستان زاهدان و از شرق (شهرستان زهک) کشور افغانستان همجوار است. براساس آخرین تقسیمات کشوری دارای ۴ بخش مرکزی، شیب آب، پشت آب، میانکنگی و ۴ شهر محمدآباد، ادیمی، بنجار و دوست محمد و همچنین ۱۳ دهستان و حدود ۹۳۷ روستا می باشد (راهنمای گردشگری سیستان و بلوچستان، ۱۳۸۶، ۳).

سیستان برآمده از آبرفت های رودخانه هیرمند، که بزرگ ترین دریاچه آب شیرین جهان را در خویش جای داده است. کوه خواجه تنها پشته بلندی می باشد که در منطقه مسطح سیستان خود نمایی نموده و نزد اهالی از قداستی خاص برخوردار است. دشت سیستان که در گروه اقلیم بیابانی

کشور ایران به لحاظ داشتن جذابیت های متعدد گردشگری بویژه جاذبه های تاریخی جزو ۱۰ کشور مطرح در دنیاست و به لحاظ مهمان پذیری ایرانیان در ردیف اولین کشورهای دنیا قرار دارند (بیک محمدی ۱۳۷۸). قرار گرفتن ایران در مسیر جاده ابریشم و راه ارتباط بین دنیای غرب و شرق باعث گردیده تا ایران به عنوان یکی از قطبهای مهم تمدن بشری در جهان مطرح باشد. از طرف دیگر جاذبه ها و چشم اندازهای طبیعی، فرهنگی-هنری، یادمانهای تاریخی و جاذبه های مذهبی ایران نیز بر اهمیت توریستی آن افزوده است (رضوانی ۱۳۸۶). یکی از قطبهای گردشگری کشور ایران، منطقه سیستان است. منطقه سیستان به رغم برخورداری از غنای فرهنگی و تمدن، زیستگاه های آبی و خشکی و برخی جاذبه های باستانی منحصر به فرد، اما به لحاظ موقعیت جغرافیایی و دور بودن از مرکز ایران، همچنین کمبود باران و خشکی هوا در طول تاریخ مورد کم توجهی قرار گرفته است. هدف از انجام این پژوهش معرفی جاذبه های گردشگری منطقه سیستان است. از آنجا که برای هر گونه برنامه ریزی داشتن اطلاعات پایه ضروری است، امید است این تحقیق بتواند با ارائه اطلاعات مفید برنامه ریزان را در امر برنامه ریزی صحیح برای گردشگری در این منطقه یاری دهد.

۲- اکوتوریسم و اهمیت آن

اکوتوریسم در برنامه ریزی توسعه ملی توریسم در ایران نقشی محوری داشته و با توجه به اهمیت این شاخه از صنعت گردشگری، تدوین طرح های جدید برای جذب گردشگران طبیعت گرد از نیازهای اصلی این صنعت به شمار می رود. اکوتوریسم در ایران که به عنوان یکی از پنج کشور برخوردار از بیشترین تنوع اقلیمی در جهان (یکی از ۱۰ کشور تاریخی و فرهنگی) و یکی از ذخیره گاه های متنوع زیستی کره زمین است از مزیت نسبی افزون تری نسبت به دیگر شاخه های توریسم برخوردار است. توریسم فرهنگی و تاریخی، با آنکه تا کنون به طور غالب نقش محوری در صنعت توریسم ایران داشته و دارای مزیت های فراوان و غیرقابل جایگزین است، اما از بازار محدودتری نسبت به دیگر شاخه های توریسم برخوردار است و بسترسازی برای جذب گردشگران طبیعت گرد می تواند در رونق سریعتر این صنعت در کشور نقش بسزایی را ایفا کند. توریسم فرهنگی عمده اقشار نخبه و متخصص جامعه (مانند باستان شناسان و ...) را به خود جذب می کند و مخاطبان عام تری ندارد.

این دریاچه بزرگترین پهنه آب شیرین ایران و خاورمیانه به شمار می رفته. هامونهای صابری، پوزک و هیرمند از بقایای دریای تتیس می باشند. دریاچه هامون یکی از پدیده های جاذب طبیعی و ارزشمند منطقه است که از نظر ملی و بین المللی در خور توجه ویژه می باشد. این منطقه پناهگاه بسیاری از گونه های نادر و در خطر انقراض حیوانی و گیاهی و حمایت کننده زنجیره های غذایی در پهنه دشت کویر است. علاوه بر ارزشهای اقتصادی ارزشهای اکولوژیکی هامون نیز در خور توجه فراوان است.

۴-۲- جاذبه های تاریخی

۴-۲-۱- شهر سوخته

آثار شهر سوخته در غرب سیستان و در ۵۶ کیلومتری جاده زابل به زاهدان واقع شده و بیش از ۵۰۰۰ سال قدمت دارد. آثار باستان شناسی این مرکز نشان می دهد که زندگی در شهر سوخته با دوران غاز شهر نشینی در فلات مرکزی ایران و بین النهرین همزمان بوده است (www.wikimapia.org). شهر سوخته یکی از کهن ترین تمدن های بشری است. کشف چرخ کاری در این شهر نشان از مدنیت پیشرفته و استفاده از آلات و ادوات پیشرفته دارد. همچنین وجود کارگاهها و کوره های تهیه سرامیک و سفال، کارکردهای اقتصادی و فرهنگی آن را تایید می کند (کیانی، ۱۳۸۵). شواهدی محکم مبنی بر وجود دانش پزشکی پیشرفته و آثار جراحی موفقیت آمیز بر روی جمجمه در آن پیدا شده است. در طی کاوشهای باستان شناسی در این محل، کشف لوله های سفالی جهت انتقال آب و یا دفع فاضلاب و وجود کوچه ها و خانه های منظم، بیانگر وجود نوعی برنامه ریزی شهری در این شهر مش باشد (سجادی، ۱۳۷۸). لذا می توان گفت این شهر یکی از مراکز بزرگ اقتصادی و فرهنگی مشرق زمین به حساب می آمده است.

۴-۲-۲- دهانه غلامان (شهری هخامنشی)

این شهر در حدود ۲ کیلومتری روستای قلعه نو و در حدود ۴۴ کیلومتری شهر زابل و در حوضه دریاچه هامون قرار گرفته است. خرابه ها و آثار این شهر در محوطه ای بسیار وسیع روی تراسی به طول تقریبی ۴ تا ۵ کیلومتر واقع شده است. دهانه غلامان تنها محوطه و یا حداقل از نوادر محوطه های باستانی مربوط به دوره هخامنشیان است که علاوه بر

میانه قرار دارد، بارشی کمتر از ۶۵ میلی متر را در سال دریافت می کند و میزان تبخیر در آن به بیش از ۵۰۰۰ میلی متر می رسد. این شرایط در مجموع باعث خشکی فیزیکی شدید محیط بوده و در سالهایی که میزان ورودی آب رودخانه هیرمند کاهش می یابد، خشکسالی های مخرب توسعه پیدا می کند. شریان حیاتی منطقه یعنی هیرمند نوسانات سالیانه قابل ملاحظه ای را نشان می دهد. یکی از مهمترین ویژگیهای سیستم و زش بادهای ۱۲۰ روزه است که معمولا از اوایل خرداد شروع تا پایان شهریور ماه ادامه می یابد. بادهای مذکور در سالهایی که دریاچه هامون پر از آب است سبب نشاط و سرزندگی در منطقه میگردد. اما متأسفانه خشک شدن کامل بستر دریاچه هامون و تبدیل عرصه ۴۵۰ هزار هکتاری آن به کانون تولید ماسه و گردو غبار طی سالهای اخیر باعث برداشت و حمل حجم زیادی از رسوبات بادی از کف دریاچه گردیده و در نتیجه خسارات زیادی بر تاسیسات زیر بنائی و معابر و منازل شهری و روستائی وارد گردیده است. ۷۰ درصد پوشش جنگلی منطقه سیستان را درختان گز شامل می شود.

۴- استعدادهای توریستی منطقه سیستان

۴-۱- جاذبه های طبیعی

۴-۱-۱- مجتمع بقیه الله الاعظم چاه نیمه (بهشت

سیستان)؛ در منطقه سیستان یکی از بزرگترین و مهمترین جاذبه های گردشگری مجتمع پژوهشی- فرهنگی چاه نیمه با وسعتی حدود ۵۰۰۰ هکتار است. چاه نیمه تجسم عینی اراده ایست که با روح خردمند وافرینشگر هستی پیوند یافته و جهت گیری سبزو روشنی از الگوهای برنامه ریزی؛ خدمت؛ خستگی ناپذیری و تلاش برای تمامی دیدگاههای موافق با توسعه منطقه است این مجتمع با دارا بودن سواحل زیبا، فضای مشجر، نهالستانها، مزارع و باغات زیتون و پسته، نخلستان، موزه تاریخ طبیعی، پرورش شترمرغ و گلخانه های گل و گیاه تزئینی، یکی از بزرگترین اردوگاه های فرهنگی کشور و یکی از جاذبه های مهم گردشگری در منطقه سیستان است که ضرورتاً در فرایند برنامه نویسی گردشگری جایگاه واقعی اش باید دیده شود.

۴-۱-۲- دریاچه هامون

- شناسایی حلقه های مشترک تجارت و بازرگانی و صنعت گردشگری برای ارایه برنامه تلفیقی و مشترک در توسعه بلند مدت منطقه
- تشویق سرمایه گذاری در بخشهای مختلف زیربنایی و خدمات رسانی با برنامه سرویس دهی چند جانبه به بازرگان و گردشگر.
- هدایت اقامتگاهها و ایستگاههای بین راهی برای استقرار در محوطه هایی مانند شهرسوخته با رعایت استانداردها و کاربری توانمند برای گردشگر و بازرگان.
- تعریف برنامه برای اوقات فراغت بازرگانان.

۵- نتیجه گیری

منطقه سیستان به رغم برخورداری از قدمت تاریخی و برخی جاذبه های اکوتوریستی منحصر به فرد، دارای توان ها و جذابیت های گردشگری متعددی است ولی آن گونه که شایسته است مورد توجه قرار نگرفته است. اطلاع رسانی صحیح و افزایش آگاهی های عمومی در این خصوص و برنامه ریزی جامع برای جذب توریسم در منطقه یکی از راهکارهای مهم توسعه توریسم در منطقه می باشد همچنین در راستای توسعه صنعت گردشگری نیاز به یکسری اقدامات در جهت جذب توریست می باشد از قبیل ایجاد مراکز رفاهی مجهز به امکانات مناسب، اجرای برنامه های تبلیغاتی برای شناساندن جاذبه های گردشگری منطقه در سطوح ملی و منطقه ای، توسعه و تقویت شبکه های حمل و نقل هوایی و زمینی در منطقه همراه با تامین امنیت آن، جلب رضایت دولت و بخش خصوصی جهت سرمایه گذاری در منطقه به منظور بهره برداری از توان های بالقوه منطقه. با گسترش این صنعت در منطقه آثار مثبتی چون تولید ارز، ایجاد منابع ثروت، تعامل فرهنگی، ایجاد شغل، افزایش آگاهی های عمومی در مورد اهمیت محیط زیست و تلاش برای حفاظت آن و مشارکت افراد بومی در روند تصمیم گیری برای اداره سرزمین را می توان انتظار داشت.

ساختمانهای عمومی و مذهبی، آثار خانه های مسکونی نیز در آن پیدا شده است. این شهر تنها شهر شلخته شده به مفهوم متعارف امروزی از این دوره است، بنای عظیم معبد آن در ابعاد ۵۴×۵۴ متر دارای الگوهای باارزشی هستند که امکان مطالعه در باورهای این دوره را به پژوهشگران عرضه می دارند (سجادی، ۱۳۷۵).

۳-۲-۴- آسیاهای بادی

اغلب موخان و گردشگرانی که به ایران سفر کرده اند، قدمت آسیاهای بادی را در سیستان، ۱۷۰۰ سال پیش از میلاد مسیح برآورد کرده اند. این آسیاها بیشتر در ۶۵ کیلومتری جنوب شهر زابل واقع گردیده اند و مربوط به دوره صفوی - افشاری می باشند. مردم از این آسیاها برای آرد کردن گندم، رساندن هوا به اتاقها و خنک نگهداشتن اتاقهای داخلی و کشیدن آب از چاه استفاده می کردند (مدرس رضوی، ۱۳۷۲).

۳-۴- جاذبه های تجاری

برمبنای متون تاریخی اقتصاد سیستان دارای دوشاخه اصلی بوده است یکی از شاخصه های تاریخی اقتصاد سیستان علاوه بر کشاورزی و دامداری گذر راه های تجاری بوده که به نقل کتاب تاریخ سیستان زنگ کاروانها مدام به گوش می رسید یک شاخه از راه ابریشم و راه ادویه از سیستان می گذشته است. ویژگی تاریخی تجارت در سیستان هرچند با مرزبندیهای استعماری در منطقه آسیب دید ولی شواهد عینی و ورود مداوم کالاها تجاری بیانگر تداوم جایگاه تاریخی راه های تجاری سیستان است که نسبت به زمان برای تقویت بنیه های اقتصادی ملی باید ساماندهی و قانونمند شود. طرح منطقه ویژه تجاری زابل بدون تردید در فرایند توسعه منطقه تاثیر عمیقی برجای خواهد گذاشت بنابراین شایسته است که در تمامی طرحهای بزرگ منطقه دیدگاه برنامه ریزی با نگاه توسعه پایدار و لحاظ تمامی منابع و توانمندیها برای بهره گیری دراز مدت و اصولی همسو شود

اولین همایش ملی گردشگری، اقتصاد و بازاریابی
The First National Symposium on Tourism, Economy & Marketing
دانشگاه آزاد اسلامی زابل - ۲۶ و ۲۷ بهمن ماه ۱۳۹۰

۶- منابع و مواخذ

- [1] بیک محمدی، حسن، ۱۳۸۷. اهمیت گردشگری در جهان و جایگاه ایران در این صنعت. مجموعه مقالات سومین همایش راهکارهای توسعه پایدار شهرستان ایذه با محوریت توسعه گردشگری.
- [2] زاهدی، شمس السادات، ۱۳۸۵. میانی توریسم و اکونوریسم پایدار، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، تهران.
- [3] سجادی، سیدمنصور/باستانشناسی و تاریخ بلوچستان/ نشر میراث فرهنگی/ تهران/ ۱۳۷۴
- [4] سجادی، سیدمنصور، ۱۳۷۵. دهانه غلامان شهری هخامنشی در سیستان، بخش اول مجله باستان شناسی، شماره ۲، بهار و تابستان.
- [5] سجادی، سیدمنصور، ۱۳۷۸. راهنمای مختصر شهر سوخته، انتشارات دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- [6] سیستانی، افشار، ۱۳۶۳. نگاهی به سیستان و بلوچستان، انتشارات امین خضری، تهران.
- [7] صفا، ذبیح الله/ تاریخ ادبیات در ایران/ انتشارات فردوس/ تهران/ ۱۳۷۱/ جلد ۳
- [8] قهرمانی، حسین/ دانشگاه ونش ان در توسعه صنعت جهانگردی/ ماهنامه جهانگرد/ شماره ۱۳/ اسفند ۷۷
- [9] کیانی، محمد یوسف، ۱۳۶۵. نظری اجمالی بر شهرنشینی و بهر سازی در ایران، انتشارات ارشد، تهران.
- [10] مدرس رضوی، مجتبی، ۱۳۷۲. آسیاهای بادی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۲، سال ۸.
- [11] نیولی، گرادو/ زمان وزادگاه زرتشت/ ترجمه سید منصور سید سجادی/ انتشارات آگاه/ تهران/ ۱۳۸۱
- [12] باسورث، ادموند کلیفورد/ تاریخ سیستان از آمدن تازیان تا برآمدن دولت صفاریان/ ترجمه حسن انوشه/ نشر امیر کبیر/ تهران/ ۱۳۷۷